

APHRODISIAS (KARIA) KAZILARI

İkinci Kampanyaya Ait Rapor (Haziran - Eylül 1962)

Prof. Dr. Kenan Tevfik ERİM

Karia bölgesinin Aphrodisias semtinde ikinci araştırma ve kazı kampanyasına 1962 senesi 27 Haziranda başlanarak 15 Eylülde son verilmiştir. 1961 ilk kampanyası gibi çalışmalar New York Üniversitesi Klasik Diller ve Edebiyat bölümü önderliğiyle teşekkül edilmişlerdir Kazılara iştirak edenler arasında mimar ve mühendis Jonko I. Rasic, asistan Edward L. Ochsenschlager, New York Üniversitesi Profesörlerinden Joseph Gary ve eşi, Malcolm Bell III, Charles Emmons, Herman Klarsfeld, Bryan Turner ve Stephen Schwartz bulunmuşlardır. New York Üniversitesi Sosyoloji ve Antropoloji bölümünden Jacques Bordaz Heyete Ağustos ayında katılarak kazı sahasını içine alan mıntikanın prehistorik ve ilk çağların arkeolojisi ile alakadar ve meşgul olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünü komiser sıfatı ile Kemal Moral temsil etmekte idi.

Aphrodisias'ın ilk harfiyatlarını yapan Paul Gaudin, in oğulları Profesör Antoine Gaudin ile M. Albert Gaudin, in ellerinde bulunan plan, rapor ve fotoğraflar Heyetin emrine âmede kılmak sureti ile göstermiş oldukları alâkayı şükranla anmayı bir vazife bilir.

İkinci kampanya iki olağan üstü buluşlarla temayüz etmiştir. Birincisi İlahe Aphrodite'nin muazzam bir heykelidir. İkincisi ise "Odeion-Bouleuterion" tipinde iyi bir vaziyette muhafaza edilmiş çok ziynetli bir binadır.

Mimar ve mühendis Janko Rasic'in 1961 de tevessül ettiği ölçülere devamla başlanmıştır. Başlıca gayretler geç Roma devrine ait surların vaziyetini kat'i olarak tesbit ve tersime mâruf olmuştur: 3, 5 kilometre uzunluğunda olup takriben 90 hektarlık sahayı kaplıyan ve fakat şehrin heyeti umumiyesine ait olmadığı şüphesiz olan işbu surların tam tarihleri meşkûttur. Tralles ve kuzey-doğu kapılarında görülen ithaf mahiyetindeki kitabelerin bu hususta az sarîh olmalarına rağmen, ileri sürülen son nazariyelere göre surların inşa veya yenilenmeleri M. S. 335-350 senelerinde olmuştur. Bu nazariyeler hilâfına olarak işbu inşa veya yenilenme keyfiyetinin bundan evvel vuku bulduğu kabul edilirse III üncü asrın sonunda bunun Gotik tehlikesine karşı koymak maksadı ile yapıldığı, aksi taktirde yâni bu tarihten sonraki IV üncü asırdaki faaliyetlerin doğudan beklenen belki bir Pers istilâsı ile alâkadar oldukları mutalaa olunabilir. Duvarlar malzemesinin tetkikinde çok miktarda mimârî parçalar ve yekdiğerine uyan kitâbe ve heykel ve kabartma parçalar görülmüştür. Bunların Batı Anadolu'da sık sık vukua gelen depremler neticesi olması, aksi taktirde tehlike ne kadar ciddi olursa olsun binaları süslüyen Aphrodisiaslılar tarafında sistematik bir süratle yıkılması hiç bir süratle izah edilmez. Ve yine Baba Dağının aşağı eteklerinde ancak iki kilometre mesafede bulunan mermer ocaklarından kolaylıkla çıkarılabilecek bloklar varken sırf malzeme tedariki maksadı ile binaların yıkılması gibi tefsirleri benimsemek

güçtür. Muhakkak olan bir cihet varsa o da Aphrosodias'ın İlk imperatorluk devrinde açık bir şehir olduğudur. Bununla beraber Helenistik devrinde kurulmuş olması muhtemel bir istihkâm keşfine medâr olur düşüncesi ile "akropol" ün sıkı bir tetkike tabi tutulması zaruri görülmüştür.

1961 de başlamış olan Aphrodite "temenos" unun kazı ve tetkiklerine devam edilmiştir. Bu suretle tapınağın "stylobate" ı ile ilk Bizans devrinde bazilikaya tahvil edilen binanın her iki kanadı süslü mozaik parçaları ile meydana çıkmıştır. İşbu Tapınak-Bazilika kompleksin doğusu sonlarındaki, "prothesis" ve "diakonikon" odalar ve "bema" dahil orta absid tamamen temizlenmişlerdir. "Prothesis" ve "diakonikon" ın her ikisinin kemerli çatıları olduğu gibi, zeminlerinin de geç kilise devrinin yama işinin gösterenler dahil, sekiz köşeli ve müstatil mermerle döşenmiş oldukları görülmüştür.

Tapınağın bazilik tarihindeki keşiflerin en dikkata şayan olan merkez absidin doğusunu süsleyen fresklerdir. Bunların izine daha 1961 de tesadüf edilmiş ve fakat vaktin geç olması dolayısıyla zararsız meydana çıkarılmaları mümkün olamamıştı. Görülmüş olduğu veçhile "presbyterion" ile absidin iç duvarların birleştiren yarım daire şeklindeki geçitin her iki duvarı freskler ile süslenmişti: rahiplerin oturmalarına muhassas yerlerin arkadakilerin tekerrür eden bir "crux gemmata" motifi ile fırçalanmış ve stil ve teknik itibari ile mihrabın iç duvarındakinden daha yeni oldukları görüldü. İşbu duvar freskler, bilhassa absidin intihalarında, fragmanter bir manzara arz etmekten başka, bazı noktalarında en az üç tabakada ve biri üzerine yapılmış süslerle kapanmıştır. Fragmanlar arasında mavi bir zemin üzerine tersim edilmiş olan 21 şahıs görülmektedir. Bunlar ortalarında Meryem Ana yanında ve elinde kitap tutan ve her iki tarafı melek, evliya ve evanjelistlerle ihata edilen İsa'dır.

Fresklerin alt kısımlar balık iskeleti modelince ve dalgalı kırmızı ve yeşil renklerden yapılmıştır. Bunların, ihtimal Selçuklar zamanında çekiç gibi âletlerle düşürülmüş olmaları ve

yahut metrük bir halde kalmaları neticesi, döküntüler üzerinde kök salan çalı ve ağaçların eseri olduğu tahmin edilebilir. Fresklerin Bazilika ile olan münasebetleri ve stillerine gelince XI ve ya XII ncı asırla alâkadar oldukları ileri sürülebilir. Ancak bunun için stilistik tahlillerinin yapılmasını beklemek zarureti vardır. Buna intizaren muhafaza ve restorasyonlarını teminen geçitin her iki kapısının kapatılarak üstünün örtülmesi İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Heykeltraş Muzaffer Ertoran tarafından ikmâl edilmiştir.

Tapınak-Bazilik kompleksinin muğlak tarihi peyderpey açıklanmaktadır. Hiç şüphe yokki binalar ve ya yenilenmeler Bizans kilise tarihi ile aydınlanabilir. "Narthex" in yalnız kuzey absidi boyunca bir sıra üzerinde bulunan "exonarthex" ve geçen kampanyada kısmen açılmış bulunan "atrium" bina tarihinin son safhalarına, yani XV inci ve ya XII inci asra işaret etmektedirler. "Phiale" ve P. Gaudin tarafından 1904 senesinde bulunup sonradan kaybolan cesim bir aslan, tekrar burada bulunmuştur. "Atrium" a gelince, gayri muntazam mustatil şeklinde ve sütunlu bir avludan ibaret olup iç duvarları müteaddit hücre ve girintileri hâvidir.

Tapınak-Bazilik'in hemen güneyinde olup Tapınak ile yarı gömülü bir kemeraltının bir birine olan münasebetlerini anlamak maksadı ile açılmış bir hendekte tesadüf edilen Bizans yapısı bir duvar çok mühim bir keşfe medar olmuştur: kış yağmurları ile az aşınan işbu duvar temellerinin muazzam bir heykel fragmanları ile beslenmiş olduğu görülüyordu. Duvar yıktırılınca, meydana çıkan heykelin İlahe Karyen Aphrodite'nin olduğu görüldü. Vücudu örtülü ve tipik "ependytes" lâbis heykel cenahlarında Zeus ile Hera'n başları, Selene ve Helios'un büstlerinin ortasında üç Charites ve bir Tritonun sevkedip yonusun takip ettiği bir Kaprikorn üzerinde Aphrodite ve nihayet üç Eroses figürleri gösteren reliefli kaplamalarla süslenmiştir. Maatteessüf bu yegane spesimen'in yüzünün bir kısmı ile baş örtüsü bulunamamıştır ve kollarının alt kısmı noksandır. Muhakkak olan bir cihet, heyeti umumiyesinin 3 metreye yakın olduğudur.

Bu keşfin arz ettiği ehemmiyet ve mâna kolaylıkla anlaşılabilir. Filvaki heykelin, duvar temellerinde kullanılmak üzere hristiyanlar tarafından sürüklenmeden evvel dini bir abide ve ya onun replikası olarak dikili olması lâzım geldiği Tapınağın yakınında bulunması, Tapınağın kati bir surette Aphrodite'ye ait olduğunu tesbit eden belirli bir delildir. Bundan mada işbu heykel, Aphrodisias'ın İlahesine ait ve şimdiki kadar bir başkası Aphrodisias'ta bulunmayan bir heykel olup cesameti itibari ile diğer yerlerde keşf edilenlerin en büyüğüdür (bilhassa Roma ve İtalyada bulunanlar statuetlerdir).

Aphrodite'nin "temenos"ı ile hemen güneyindeki kemeraltının birbirine olan münasebetlerini incelemek maksadı ile kemer altının üst kısmındaki tabakadan "Cavea" ya benzer bir hafif çukurluktan itibaren aşağıya doğru bir hendek açılmıştır. Varılan netice Harikulade ve bütün ümitlerin fevkinde olmuştur. Filvaki batı istikametinde olup sonradan genişletilen kuzey batı hendeğinde çok iyi muhafaza edebilmiş dokuz sıra mermer döşeli oturacak yer, iki "cunei" ile yarım daire şeklinde ufak bir tiyatro şeklinde binası raslanmıştır. Her "cuneus"te, oturacak yerlerin uçları bir arslan pençesi ve yalnız üst oturacak yerin kolun dayanacağı kısımlarda bazen Eros ve Yunusla süslenmiştir "Cavea"nın yarım kısmı ile ikisinin üst blokları ileri mevcut ve konsolları ile süslenen, beş kapılı ve belli başlı bir sahne ("scaena") meydana çıkmıştır. Sahneye doğru ve batıda iki kemerli "paradoi" ile girebilebildiğine göre halka başka kapıların tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Asıl sahnenin, çıkıntı teşkil eden kanatların tam karşısında (yani "analemmata") bulunması ile yarım daire şeklinde bir orkestra yeri görüldü. Ancak sahnenin orkestra zemininden taktiben 1.34 m. yüksek olması ve orkestra zemininin ise son aşağı sıranın ayak konulan yerlerinden 1, 50 metre aşağıda bulunması hakikatta bir çukurun karşısında bulunduğumuzu gösterir. Sahneden orkestra çukuruna üç basamakla inilmektedir. Zemin mermerle döşeli olup duvarlar beyaz ve siyah mermer lavhalarını havidir. Sahneye açılan kapıların arasında bulunan kaideler

1, 80 metre yüksekliğinde olup halen mevcut delillere bakılırsa bunların mavimsi mermerle işlenmiş zarif burmalı ve üstleri Korint başlıklı olan sütunlarla ("naiskoi" şeklinde) ve aralarına yerleştirilen zarif heykelleri taşıdıkları anlaşılmaktadır. Filvaki sahnenin "pulpitum" u üzerine düşmüş güdünen ucu normal büyüklükte, biri normalden büyük bir erkek ve diğer biri de bir kadına ait heykelleri buna işaret etmektedirler. Zarif işçilikleri Aphrodisias sanatkarlarının kabiliyetlerine bir delildir. Erkeğe ait olanlardan ikisi oturmuş bir vaziyette sair ve filozof tipindedirler. Birinin vücudu örtülü, diğerinin ise göğsünün sağ tarafı açıktır. Göğsü açık olan, Attinas'ın oğlu Aphrodisias'lı heykeltraş Zenon'un Romada "Museo Nazionale"deki eserini hatırlatmaktadır. İşbu heykellerin her ikisi örtü kıvrım ve modellerindeki san'at eserini göstermektedir. Bu san'at ayakta ve örtülü erkeğe ait heykellerde olan müşahade edilebilmektedir. Teessüf olunacak bir cihet yere düşmüş bulunan bu heykellerden ekserisinin boş, kol ve bacaklarının mevcut olmamasıdır. İstisnaen, ayaktakiler den orta yaşta bir erkeğe ait ve çok itina ile yapılmış bir baş bulunmuştur. Bir diadem şeklinde şapka taşıyan başın dinle alâkadar olduğu tahmin edilebilir. Mamafih binanın yıkılmasından sonra buraların bir araştırma ve ya tecavüze maruz kaldıklarına dair bir emarenin mevcut olmamasına binaen, bahis mevzuu heykellere ait başka parçaların bulunması muhtemeldir.

İşbu binanın hafriyatı tamamlanmış olması onu alâkadar eden iki esaslı meselenin hâline mâni olmuşturki onlarda kompleksin sebebi vücudu ile inşa tarihidir. Tekemmül etmiş bir vaziyet arzeden "scaena" ve "scaenae frons" her ne kadar bir "odeion" 'a işaret etmekte isede kitabe parçalarından istihraç edilen malumat ile heykellerin hususiyeti bunun bir "bouleuterion" ve o mahiyette belediye ve ya dinle alâkalı olması fikrini bertaraf edemez. Sıralar üzerinde kömür halinde tahta parçalarının görünmüş olması binanın bir çatıya malik olduğuna işaret etmektedir. 15 metre kutrundaki "cavea" 'nın büyüklüğü dahi aynı kanaat verebilecek mahi-

yettedir (Aphrodisias akropol, un güney doğusunda muntazam bir tiyatroya malikti). Mevcut delilleri istinaden binanın bir eğlence ve musiki yeri, yani "odeion", olduğu gibi bir meclis odası ("bouleuterion", "ekklesiaterion" vs.) olarak kullanılmakta olduğu faraziyesini yürütmek kâbilidir. İnşa tarihine gelince, bu hususta nihai bir karara varılmasının binanın heyeti umumiyesinin meydana çıkmasından sonra kabil olabileceği aşikar ise de, işbu tarihi II nci ve ya II üncü asır olarak tahmin etmek mâkul olur. Filvâki, kısmen meydana çıkarılan kitabeler arasında bir tanesi İmparator Septimius Severus'a ithâf edilmiş olduğu görüldü. Bundan maada binanın, Menderes havalisinde bulunup II nci asır sonunda Nysa'da inşa edilmiş olduğu zannedilen "bouleuterion" tipindeki binaya ait teferruata müsabih kısımları göze çarpmaktadır. Ve nihayet bulunan müteaddit heykel parçaları, stil itibarı ile 1904 senesinde P. Gaudin tarafından Hadrianos hamamlarında keşfedilen yüksek memurlara ait heykellerle sık bir münasebet arz etmektedir ki bu da Aphrodisias' "odeion" unun, en geç IV üncü ve ya V inci asırına kadar kullanıldığına işaret eder. Hendekle tabakatı tahriplerin bir de yangınla alakası olduğuna işaret etmekte isede, oturulacak yerler mermerler ile süslerin bundan ciddi bir zarar görmemiş olmaları yangının büyük bir mikyasta olmadığı anlaşılır. Binanın bir deprem neticesi yıkılmış olması muhtemeldir. Her ne hal ise, albatr ve muhtelif renkte taşlarla çok mâhirane bir surette süslediği görülmüş olan mimari fragmanlar işbu binayı Greko-romen Anadolunun en cazibelerinden biri olduğunu göstermektedir. Tetkiklerin sona ermesi ile bir çok meselelerin halledileceği ve bu suretle evvelce kapalı tiyatro ve belediye binalarına ait mâlumatın elde edileceği ümit olunabilir.

Semtin güney batısında ve akropol'un ayağında görülen mimarî fragmanlar ile geç Romen yoksa ilk Bizans devirlerine ait olup Kuşkale diye anılan yüksek duvar, kazıları tahrik etmişlerdi. Neticede sahanın heyeti umumiyesinin son Bizans devirlerine ait büyük bir mezarlık olduğu anlaşılmıştır. 80 den fazla açılan mezarların bazısında bronz, gümüş ve altından ufak

parçalardan mada eşyaya tesadüf edilmiştir. 2. 35 metre derinliğinde açılan bir hendek, mermer döşeli ve birinci asrın sonunda inşa edilmiş olması muhtemel bir Romen sokak veya yolunu meydana çıkarmıştır ki bu da mermerlerin altındaki seramiklerden istidlal edilebilir. Mezarların çoğu yol üzerine yığılmış olan döküntülerde kazılmıştı. Bunların Bizans devrinde (X ve XII inci asır) yol üzerinde az batıda, inşa edilmiş olan bir üç absidli kilise ile alâkaları olduğu muhakkaktır. Yonca şeklindeki bu kilisede dahi bir takım mezarlar görülmüştür ve bir "martyrion" olması kabildir. İnşası tarihine gelince duvarlarında kullanılan malzemenin, evvelce kullanılmış Bizans malzemesi olması itibarı ile X veya XII inci asır olarak ileri sürülmüştür. Sahnın ("nave"), işlemeli sekiz köşeli kaideleri olan dört büyük sütuna dayanan bir kubbe bulunuyordu. İşbu sütunların kilisenin diğer aksamı arasındaki ahenk ve nisbet noksanlığının, sütunların ya binanın zemininde muhtelif noktalarda izleri görülen Romen yol yapısı, yahut burada evvelce mevcut bir Romen kompleksi ile alâkadar olmasından ileri geliyor. Aynı sütunlarda göze çarpan bir cihet te sütun vücutlarından en az üçünün üst kısımlarında relief olarak oyulan insan başlarıdır.

Yeni kazılar neticesi, esas binaen batısında bir "narthex", kuzey ve güneyinde de bir "prothesis" ve "Diakonikon" tertibatı meydana çıkmıştır. Tertibaten sonradan ilave olduğu gayri muntazam ve fena yapısı ile teakkül etmektedir. Kuşkale ismini taşıyan ve geç Romen devrine ait olup eylevm dikili duran duvara muvazi kapı yolunun temellerinde, 4 metre derinliğinde obsidyen fragmanları, 2 tane parlak çekiç başı ve kaba yapılı çömlek parçaları görülmüşlerdir. *In situ* olmamakla beraber, bunlar tarih öncesi bir işgale işaret edebilirler. Bir dolgu olarak Romen kompleksinin inşasında kullanılan bu fragmanlar bir ihtimale göre daha yüksek bir zeminden sularla buldukları yere sürüklenmiş olabilirler. Mamafih yakınlarında bulunan akropol'un aşağı meyillerinin, iyiden iyiye yeniden tetkikinden evvel, Aphrodisias'ın tarih öncesi ve ilk çağlarında bir yerleşmeye sahne olduğuna dair bir iddiada bulunamaz.

Son kazılar, ilaveten şehrin diğer dört noktasına teşmil edilmiştir. Akropol'un ayağında ve bir kısmı dikili olarak görülen 5 kemer serisi tetkik edilmiş ve bir köşesi açılmıştır. Tesadüf edilen su borularıyla su tertibatları ya bir halk çeşmesi ("nymphaeum") ve yahut bir hamam tertibatı ile alakadar olduğu mütalââ olunabilir. Daha doğuya doğru tepenin ayağında olup Geyve caminin altında kalan destekli büyük duvar dahi bir hendek ile muayene edilmiştir. Neticede bir yol ile alakası olduğunu gösteren bir mermer kaldırım bulunmuştur. Duvarın üst tarafına yerleştirilip, Aristokles Molossos isminde bir şahıs tarafından yapıldığı muhtemel bir tâmire ve yenilenmeye anık olan kitabeye bakılırsa bu işin tiyatronun kuzey

kanadında ("analemma") yapıldığı hükümlenabilir. Mamafih bu yerde Geyrenin bir çok evlerinin bulunması ve akropol' un doğu meylinde tiyatroya ait birikintilerin kötü vaziyeti böyle bir faraziyenin teyidini imkansız bırakmıştır.

1956 ve 1961 senelerinde Zoilos frizine ait parçaların çıktığı yerde muhtasarca yapılan araştırmalar neticesi bu biricik anıt'a ait olması muhtemel iki fragman meydana çıkarmıştır. Ve nihayet Osmanlı devrinde yapılmış olan bir yolun bakayası altında, büyük müstatil bloklarla döşenmiş olarak bulunan eski bir yol (kuzey doğuda) Tralles kapısında 1, 50 metre derinliğinde açılan tecrübe mahiyetindeki bir hendekle meydana çıkmıştır.